

Ədəbiyyatşünas alimin tədqiqatları sistemləşdirilərək 1963-cü ildə "Seçilmiş əsərləri", 1978-ci ildə "Azərbaycan ədəbiyyatı" ikicildliyinin birinci kitabı, 1981-ci ildə isə ikinci cildi işıq üzünə görüb.

Ədəbiyyat

13

Mədəniyyət • 23. 8. 2013 • www.medeniyyet.az

Azərbaycanda ədəbi-bədii düşüncə haqqında rəy, fikir və mülahizələrin tarixi min ildən çoxdur. Hələ XI əsrdə görkəmli Azərbaycan alimi Xətib Təbrizinin ədəbiyyat nəzəriyyəsi, poetika, ritorika və üslubiyyat haqqında çox qiymətli fikirləri həm onun zamanında, həm də əsrlər boyu dəyərli mənbə kimi istinad yeri olmuşdur.

Sonralar Xaqani Şirvani, Nizami Gəncəvi, Arif Ərdəbili, Məhəmməd Füzuli, Saib Təbrizi və başqalarının bədii söz haqqında dəyərli qənaətləri ədəbi düşüncənin inkişafında mühüm rol oynamışdır. Həmçinin müxtəlif müəlliflər tərəfindən tərtib olunmuş cümlələr, bayazlar (dəftərçə), təzkirələr və s. fərqli ədəbi mühtəzlərdə tanınan, sevilən şairlər haqqında ilkin mənbələr olaraq mühüm əhəmiyyət daşıyırdı. Saray münşiləri də hökmdarların fəaliyyəti, zəfərləri ilə yanaşı, onların saraya cəlb etdikləri şairlər haqqındakı məlumatları da gələcəyə erməyən edirdilər.

XIX yüzillikdən etibarən çap işinin geniş vüsət alması, müxtəlif mətbuat orqanlarının fəaliyyətə başlaması nisbətən məhdud dövrlərdə tanınan ədəbi simaların və onların irsinin təbliğində böyük rol oynadı. Bu imkanlardan maksimum yararlanmağa çalışanlardan biri də Azərbaycan peşəkar ədəbiyyatşünaslığında özünəməxsus imzası olan, ilk milli ədəbiyyat tarixçiliyi istiqamətinin banisi Firidun bəy Köçərli oldu.

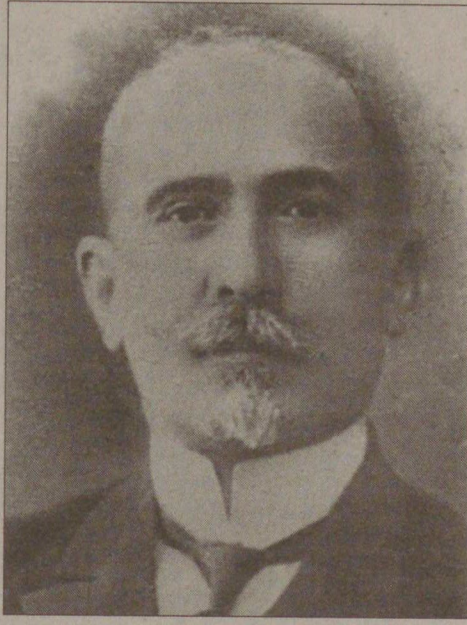
Ensiklopedik biliyə malik görkəmli pedaqoq-alim Firidun bəy Köçərlinin (1863-1920) fəaliyyət istiqamətlərinin hər biri ayrıca tədqiqatın predmetidir. Onun pedaqoji, ədəbiyyatşünaslıq sahələrində fədakar, yorulmaz fəaliyyəti, publisistik və epistolayar irsi Azərbaycanın elmi-mədəni inkişafında mühüm iz qoymuşdur. Ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti ilə Azərbaycanda yeni tədqiqatçı məktəbinin əsasını yaratmışdır. Klassik və müasir Azərbaycan ədəbi fikri ilə yanaşı, rus ədəbiyyatı klassiklərinin həyat və yaradıcılığının tədqiqi F.Köçərlinin elmi araşdırmalarında əhəmiyyətli yer tutur.

Alimin 1911-ci ildə dərc olunan "Mirzə Fətəli Axundov" kitabında ilk dəfə olaraq Şərqi ilk böyük dramaturqunun taleyinə və bənzərsiz sənətinə sistemli şəkildə işıq tutulmuşdur. Bir il sonra ölkəmizin müxtəlif bölgələrinin şifahi söz xəzinəsini əks etdirən "Balalara hədiyyə" kitabı işıq üzünə görmüşdür. Onun 1913-cü ildə böyük zəhmət hesabına tamamladığı "Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi materialları" adlı üçcildlik kitabında isə qədim dövrlərdən XX əsrin əvvəllərindəki böyük bir mərhələnin ədəbiyyatından bəhs olunur.

Klassik irs

Firidun bəy Köçərlinin klassik irsə dair tədqiqatları digər müəlliflərin əsərlərindən əsaslı şəkildə fərqlənirdi. Əgər Adolf Berje, Müctəhidzadə, Mir Möhsün Nəvvab, Hüseyn Əfəndi Qayıbov, Lütfəli bəy Azər, Seyid Əzim Şirvani və digərləri Azərbaycanın şair və filosofları haqqında yazarkən daha çox bioqrafik məlumatlarla kifayətlənirdilərsə, F.Köçərli onların elmi-bədii irsinin təhlilinə də geniş yer verirdi. Bu da onun, ümumiyyətlə, ədəbiyyatşünaslıq elminə professionallığından irəli gəlirdi. Hələ 1904-cü ildə "Şərqi-Rus" qəzetində dərc etdiyi bir məqaləsində ədəbiyyatın ali vəzifəsindən, xalqın tarixində oynadığı mühüm roldan bəhs edərkən F.Köçərli yazırdı: "Bir millətin ədəbiyyatı, demək olar ki, onun məişətinin

Ədəbiyyatşünaslıq tariximizdə Firidun bəy Köçərli imzası

Firidun bəy Köçərlinin klassik irsin toplanılması və təhlilində həssas səyləri çağdaş ədəbi proseslərə münasibətdə də özünün yüksək peşəkarlığı ilə müşahidə olunur. O, sadəcə toplama və təhlillə kifayətlənməyərək, professional tənqidçi kimi ədəbi prosesləri düzgün istiqamətləndirməyə çalışırdı.

ayinəsidir. Hər bir millətin dolanacağı, övzai-məişətini, dərəcəyi-tərəqqisini, mərtəbeyi-kəmalını, qüdrət və cəlalını onun ədəbiyyatından bilmək olar". Ədəbiyyat məfhumunun missiyasını aydın dərk etdiyinə görə onun tədqiqatları o dövrün elmi meyarlarına, yeni tədqiqatçılıq prinsiplərinə uyğun gəlirdi.

Ədəbiyyatşünas alimin tədqiqatları sistemləşdirilərək 1963-cü ildə "Seçilmiş əsərləri", 1978-ci ildə "Azərbaycan ədəbiyyatı" ikicildliyinin birinci kitabı, 1981-ci ildə isə ikinci cildi işıq üzünə görüb. Bu nəşrlərdə elmi-nəzəri müqəddimə və Azərbaycan, fars və ərəb dillərində yazıb-yaradan 120-dən çox ədəbi simanın həyat və yaradıcılığını əhatə edən очерklər verilmişdir.

Firidun bəy Köçərli qüdrətli söz-fikir ustaları Xaqani, Nizami, Fələki, Nəsimi, Füzuli, Vaqif, Zakir, M.F.Axundzadə, S.Ə.Şirvani və başqaları haqqında məlumat verərək, yeri gəldikcə bu qələm sahiblərinin əsərlərini də təhlil süzğəcindən keçirmişdir. Dahi Füzuli sözünün bədii qüdrətindən bəhs edən ədəbiyyatşünas onun Azərbaycan dilinin saflaşdırılması sahəsindəki xidmətlərini yüksək qiymətləndirirdi: "...türk dilinə rəvnəq verən və onu xarü-xaşakdən (tikandan, çör-çöpdən - F.Y.) təmizləyib bir göyçək və səfali çəməne bənzədən Füzuli olubdur. Və bununla biz türklərin üstə ümumən və Azərbaycan türklərinin boynuna böyük bir minnət qoyubdur". Maraqlıdır ki, ustad Füzulinin ömrünü məhdud məkanda - İraqdan kənara çıxmaqla keçirməsinə diqqətəlayiq yanaşmaları tədqiqatçı tutarlı cavab verərək onu qiymətini itirməyən qızıla bənzətmişdir: "Füzulinin məhəlli-məqamına görə rütbeyi-istedadına həqarət-lə baxmasınlar. Zira, qızıl torpaqda yatmaq-

la ciladan düşməz...".

Füzulinin saf eşqə könül verdiyini, özünü də bu uca mərtəbəyə yer tutduğunu vurğulayan ədəbiyyatşünas alim ustadın əsərlərinin əbədi tərəvətinin səbəblərini belə əsaslandırır: "Onlardan birisi budur ki, haman əsərlərin tamamı pak, həqiqi və təbii hissiyyatdan nəşət etmiş əsərlərdir ki, eşqi-həqiqidən bəhs edir. Füzulinin özü həqiqi aşiq olduğu üçün kəlamı dəxi başdan-ayağa aşiqanədir...".

Alim Füzuli ədəbi təsirinin əsrlərlə davam etdiyinə, bu misilsiz irsin Qövsü, Qasım bəy Zakir, Abdulla bəy Asi, Mehdiqulu xan Vəfa, Seyid Əzim Şirvani, İsmayıl bəy Nakam, Bixud, Mustafa ağa Nasir, Molla Qədir Naci və başqalarının yaradıcılığında təzahürünə diqqət çəkirdi. Eyni zamanda, şəkili İsmayıl bəy Nakamın Füzulinin məşhur "Dedim, dedi" müsəddəsinə yazdığı nəzərəni nümunə göstərirdi.

Çağdaş ədəbi proses

Firidun bəy Köçərlinin klassik irsin toplanılması və təhlilində həssas səyləri çağdaş ədəbi proseslərə münasibətdə də özünün yüksək peşəkarlığı ilə müşahidə olunur. O, sadəcə toplama və təhlillə kifayətlənməyərək, professional tənqidçi kimi ədəbi prosesləri düzgün istiqamətləndirməyə çalışırdı. Mütəmadi olaraq müxtəlif bölgələrdə yaşayıb fəaliyyət göstərən Azərbaycan ədəb və ziyalıları ilə məktublaşır, dostluq və əməkdaşlıq edirdi. Ədiblərə yazdığı məktublarında onları ana dilinin saflığının qorunmasına xüsusi həssaslıq göstərməyə səsləyirdi. Məsələn, Abdulla Şaiqə ünvanladığı məktubların birində ona yaradıcılığında ağır Osmanlı ibarələrindən xilas olmasını tövsiyə edirdi. Firidun bəy M.Ə.Sabirə də şəxsən tanış idi, Səhhətlə daim əlaqə saxlayırdı. Görkəmli maarifçi-alimin əsl vətəndaş mövqeyini mərhum ədəbiyyatşünas, professor Firidun Hüseynov belə səciyyələndirirdi: "Firidun bəy Köçərli şair və ədibləri müasir aktual mövzulara cəlb edir, xalqın xeyrinə qələm çalmağa səsləyir, yaradıcılıq istiqamətlərini ardıcıl olaraq izləyirdi".

Romantik şair Abbas Səhhət ona yazdığı bir şeirində Firidun bəyin ədəbi proseslərin təkamülündə böyük missiyaların öhdəsindən necə məharətlə gəldiyindən söz açırdı:

*Birimiz mərsiyəgunluqda böyük şair idi,
Birimiz sağərə mail, birimiz cananə.
Birimiz həcvdə Yağma kimi çox mahir idi,
Laübalı keçinirdi günümüz rindanə.
O perişan yuxudan sən bizi bidar etdin,
Doğru, düz yolda çalışmaqlığa vadar etdin.*

XX əsrin əvvəllərindəki mürəkkəb ictimai-siyasi proseslər fonunda Azərbaycanın ümummillə problemlərinin ayıq nəzərlərlə təhlil olunmasını, köhnə tənqiddən bərdə-fəlik xilas olmağın vaxtının çoxdan çatdığını narahatlıqla vurğulayan alim yazırdı: "...qapı-bacalarınızı açınız, evinizə işıq düşsün, üfunətli və ağır havası dəyişsin. Gözlərinizin tozunu silib diqqət ilə ətrafa baxınız, hər kəs işləyir, çalışır, nəfərdar olur".

Firidun bəy Köçərlinin bir tənqidçi kimi işinin öhdəsindən necə ləyaqətlə gəlməsini görkəmli yazıçı-dramaturq, ictimai xadim Nəriman Nərimanovun 1916-cı ildə "Yeni iqbal" qəzetində dərc olunan məqaləsindən də aydın görmək mümkündür: "Düz 20 il bundan müqəddəm mən "Nadanlıq"ı yazıb meydana buraxdım. Məşhur mühərrirlərimizdən biri, rəfiqimiz Firidun bəy Köçərli "Nadanlıq"ı rus dilində tənqid etdi, yaramaz bir şey hesab edib yazanını, yeni məni lazımınca çubuqladı. Oxuyan deyirdi, "Nadanlıq"ı yazan daha əlinə qələm gerek götürməsin. Fəqət onun çubuqlamağı "Nadir şah"ın meydana gəlməsinə səbəb oldu".

Alim müxtəlif illərdə fərqli mətbuat orqanlarında Azərbaycan ədəbiyyatının onunla müasir olan tanınmış nümayəndələrindən M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə, N.Nərimanov, Y.V.Çəmənzəminli, A.Səhhət, A.Şaiq və başqalarının ədəbi irsi haqqında elmi-tənqidi məqalələr dərc etdirirdi. Dövrün milli ədəbiyyatının əsas ideya istiqamətlərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsini, elmi-mədəni inkişafın aktual problemlərini gündəmdə saxlayırdı.

Firidun bəyin bir ədəbiyyatşünas-tənqidçi olaraq uğur qazanmasında onun ana dili ilə yanaşı, rus, ərəb və fars dillərini də mükəmməl bilməsi önəmli rol oynayırdı. O həm də Azərbaycan ədəbiyyatına dünya ədəbiyyatı kontekstində yanaşırdı. Görkəmli rus ədiblərindən A.S.Puşkin, N.V.Qoqol, A.P.Çexov, fransız dramaturqu J.B.Molyer və digərlərinin ədəbi irsi ilə yaxından tanışlığı, bir çoxunun haqqında məqalələr yazması, əsərlərini tərcümə etməsi Azərbaycan ədəbi düşüncəsinə və ədəbiyyatşünaslıq elminə böyük töhfələr idi...

Firidun bəyin xalqın elmi, təhsili, mədəniyyəti, dili uğrunda fədakar xidmətlərinin, sonsuz sevgisinin nəticəsi idi ki, mənfur ermənilər belə bir millət fədaisini aradan götürmək üçün yol arayırdılar. Nakam ziyalının 1920-ci ildə güllələnməsinin əsas səbəbi də məhz hədsiz Vətən sevgisi, xalqını işıqlı gələcək naminə yorulmadan irəli aparmaq istəyi olmuşdur.

Görkəmli maarifçi, ədəbiyyatşünas-tənqidçi Firidun bəy Köçərlinin mədəniyyət tariximizdə unudulmaz xidmətləri yüksək qiymətləndirilərək 150 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində keçirilməsi ilə əlaqədar Prezident İlham Əliyev tərəfindən sərəncam imzalanmışdır. Deməli, ömrünü xalqın gələcəyi naminə şam kimi ərindən milli, saf əqidəli Vətən ziyalıların eməlləri nümunə olaraq daim xatırlanacaq.

Fariz Yunisli